

УДК 81'373.611'38

Дацюк Вікторія

СТИЛІСТИЧНА РОЛЬ ІМЕННИКОВИХ СУФІКСІВ В ІДІОСТИЛІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

У статті висвітлено особливості словотвору іменників в ідіостилі Т. Г. Шевченка. На основі збірки «Кобзар» проаналізовано способи творення іменників за допомогою суфіксів на означення зменшеності-пестливості та збільшеності-зрублості; охарактеризовано засоби емоційно-експресивного словотвору в поезії Т. Г. Шевченка.

Ключові слова: засоби словотвору, емоційно-експресивний словотвір, афікси, іменникові суфікси.

В статье рассмотрены особенности словообразования существительных в идиостиле Т. Г. Шевченко. На основе сборника «Кобзарь» проанализированы способы образования существительных с помощью суффиксов для обозначения уменьшительности-ласкательности и увеличительности-прибрежательности; охарактеризованы средства эмоционально-экспрессивного словообразования в поэзии Т. Г. Шевченко.

Ключевые слова: средства словообразования, эмоционально-экспрессивное словообразование, аффиксы, относящиеся к существительному суффиксы.

The features of word-formation of nouns are reflected in the style of T. G. Shevchenko in the article. On the basis of analysis of «Kobzar» it is described as uses facilities of word-formation in the poetry of T. G. Shevchenko.

Keywords: facilities of word-formation, emotionally-expressive word-formation, affixes, noun's suffixes.

Постановка проблеми. Словотворення органічно пов'язане з живими процесами розвитку лексики. Нові слова обов'язково оформляються за граматичними законами певної мови, підводяться під відповідні лексико-граматичні розряди, тобто частини мови. Надзвичайно багаті словотворчі засоби української мови, для яких характерна стилістична виразність, що в різних стилях і навіть у різних авторів виявляється по-різному.

Мові творів Тараса Шевченка властива особлива виразність естетичного змісту, задушевність та глибокий ліризм. Саме тому поетичні тексти «Кобзаря» надзвичайно насичені емоційною лексикою, словами з експресивними суфіксами.

Мета статті: охарактеризувати стилістичні особливості іменникових суфіксів у творчості Т. Г. Шевченка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою стилістичних властивостей словотворчих засобів, стилістичної виразності суфіксів, теоретичних принципів деривації займалися такі мовознавці, як І. К. Білодід, С. Ф. Бондаренко, І. І. Ковалик, А. П. Коваль, М. Я. Плющ, О. Д. Пономарів, І. Г. Чередниченко та інші.

Виклад основного матеріалу. Мова – могутній універсальний засіб людського спілкування. Говорючи про розширення стилістичних ресурсів української мови, маємо на увазі передусім збагачення її експресивних засобів, тобто тих, що служать для образної, емоційно насиченої передачі думки. Саме в системі цих засобів концентрується вся виразова сила, вся краса українського слова.

Експресивними вважають виразово-зображувальні особливості мови на рівні лексичних, словотворчих і граматичних засобів. Вони можуть виявлятися в експресивній лексиці, особливих афіксах, тропях, стилістичних фігурах, і надають мові образності та емоційності

Засобами, що здатні висловити й передати почуття в нашій мові, здавна вважають емоційно-експресивні засоби словотвору, які найяскравіше використовуються у художньому стилі, оскільки тут найбільш багата палітра почуттів, емоцій і оцінок. Цим і визначена специфіка художнього стилю, яка полягає в конкретно-чуттєвій та конкретно-образній природі його виразальних засобів, а отже, і словотвірних одиниць.

Найпоширенішими засобами словотвору в художньому стилі є афіксація (спосіб творення слів за допомогою афіксів) та словоскладання (утворення складних лексем способом з'єднання двох або кількох слів, основ чи коренів в одну лексичну одиницю).

Надзвичайно широкі стилістичні можливості має в українській мові суфіксація. У художньому стилі найбільш активними є ті суфікси, які у звичайному, емоційно-нейтральному мовленні вживані досить рідко: на означення дружньої емоційності, іронії, сатири, збільшеності чи зрублості та деякі інші.

Найбільшою стилістичною виразністю з емоційно-експресивним забарвленням відзначаються слова із суфіксами зменшеності-пестливості.

Емоційно-експресивний словотвір у поетичних творах Т. Г. Шевченка характеризується тим, що зменшено-пестливі іменникові суфікси виживаються для вираження таких відтінків у змісті висловлюваного: дрібноті, зменшеності, пестливості, співчуття, співпереживання, голубливості, прихильності, теплоти, задушевності, бідності, нестатків, іронії, сатири чи сарказму.

Рання творчість Т. Г. Шевченка має багато спільних рис із народнопоетичною творчістю саме завдяки використанню зменшено-пестливих суфіксів.

Поряд із цими афіксами в українській мові використовують і суфікси збільшеності-згрубілості, які також відіграють важливу роль як емоційно-експресивні засоби.

У художніх текстах, у тому числі й Т. Г. Шевченка, ці суфікси вживають для підкреслення відтінків великого розміру, а саме: міцності, зневаги, презирства, іронії чи сатири.

Як зазначає І. Г. Чередниченко, для суфіксації в українській мові характерні дві функціональні лінії [5, с. 264]. Одні суфікси утворюють від певної основи різні слова з іншим значенням. Друга група суфіксів, поєднуючись з основою, не змінює ключової семантики слова, а лише вносить в його значення додаткові семантичні відтінки експресивного характеру. Саме такі відтінки часто надають певного стилістично-колеритного забарвлення висловлюванню.

Мові творів Тараса Шевченка властива особлива виразність естетичного змісту, задушевність та глибокий ліризм. Саме тому поетичні тексти «Кобзаря» надзвичайно насичені емоційною лексикою, словами з експресивними суфіксами.

Найбільшу групу слів, утворених за допомогою суфіксів зменшеності-пестливості, становлять іменники. До експресивних іменникових суфіксів належать: *-оньк-, -еньк-, -ок-, -ець-, -ик-, -ечк-, -ечок-, -очок-, -усь-, -ус-, -ичк-, -чик-, -очк-*.

У поезії Т. Г. Шевченка, вони вживаються для вираження найрізноманітніших відтінків у змісті висловлюваного:

I. Суфікси, що підкреслюють значення здрібнілості: *У нашім раї на землі / Нічого кращого немає, / Як тая мати молода / З своїм дитяточком малим* [6, с. 480].

Словом *дитяточком* за допомогою двох суфіксів *-ят-* і *-очк-* передається більший ступінь здрібнілості, порівняно зі словом *дитятко*. Такого ж значення набувають слова *хлоп'яточко* [6, с. 498; 556], *ягняточко* [6, с. 490] та деякі інші.

II. Суфікси на означення зменшеності: *Ставок, зребелька і вітряк / З-за гаю крилами махає* [6, с. 488].

До цієї групи належать і такі слова: *садочок* [6, с. 421; 488], *дітки* [6, с. 558], *віконце* [6, с. 220], *сонечко* [6, с. 76, 346], *колисочка* [6, с. 548], *свитка* [6, с. 82] та ін.

III. Суфікси, за допомогою яких вносяться відтінки пестливості: *Мов яблучко у садочку, / Кохалась дитина* [6, с. 345].

Тут відчувається надзвичайно ніжне і лагідне ставлення до героїв своїх творів.

IV. В деяких випадках суфікси зменшеності-здрібнілості можуть вживатися на означення співчуття, співпереживання.

Ось як пише поет про нещасливу долю дитини-сироти у вірші «На Великдень, на солоні»: *Одна тільки Сидить без обнови Сиріточка, рученята Сховавши в рукава* [6, с. 483].

V. Виразну емоцію голубливості містять іменники, які називають істот. Їх у творах Т. Г. Шевченка зафіксовано чимало: *хлоп'ята* [6, с. 64, 73], *голуб'ята* [6, с. 340], *байстря* [6, с. 209], *ягнята* [6, с. 330, 498], *внучата* [6, с. 280] і т. д.: *Сидить / Неначе й досі сивий дід / Коло хатиночки і бавить / Хорошеє та кучеряве / Своє маленькеє внуча* [6, с. 512].

VI. Суфікси експресивності можуть також виражати відтінки прихильності, теплоти, задушевності: *Під хатою дідусь сивенький / Сидить, а сонечко низенько / Уже спустилось над Дніпром* [6, с. 356].

VII. Суфіксація, якою відтіняється картина убозтва, бідності, нестатків: *І Трахтемиров геть горою / Нечепурні свої хатки / Розкидав з долею лихою, / Мов п'яний старець торбинки* [6, с. 355].

VIII. Неповторно авторським є застосування словотвірних суфіксів здрібнілості (*-ок-, -очок-, -ик-, -усіньк-, юсіньк-, -ісіньк-* і т. д.), за допомогою яких створюється колорит різноманітних емоційних відтінків: прихованого осуду, стриманої іронії, сатири, сарказму, захвату, схвалення, доброзичливості та багато інших.

Досить іронічно звучать рядки з поеми «Сон»: *Штовхаюсь я: аж землячок, / Спасибі, признався, / З циновици гудзиками: «Де ти здесь узявся?» / «З України»* [6, с. 213].

В такому ж значенні вжито слова: *сеймики* [6, с. 73], *панки* [6, с. 74], *царята* [6, с. 207], *москалики* [6, с. 28; 32; 264], *жидок* [6, с. 347], *княжата* [6, с. 387], *панята* [6, с. 387] та ін.

Сатиру відчутно у вірші «Юродивий»: *Ведеш мене з тюрми, з неволі / Якраз на смітничок Миколи, / І світиши, і гориш над ним / Огнем невидимим, святим, / Животворящим, а ізгною / Встають стовпом передо мною / Його безбожії діла...* [6, с. 530].

Суфікси на означення зменшеності та пестливості забарвлюють не тільки окреме слово, але й ціле речення.

Наприклад, рядки з «Катерини»: *Подивилась на дитину: / Умите сльозою, / Червоніє, як квіточка / Вранці під росою...* [6, с. 40].

Слова, утворені за допомогою суфіксів експресивності досить різноманітні за семантикою. Їх використовують для:

- назв частин тіла: *личко* [6, с. 16; 31; 56], *оченята* [6, с. 38; 56; 305], *бровенята* [6, с. 41; 45], *рученята* [6, с. 77; 273], *серденько* [6, с. 38; 51; 56], *головонька* [6, с. 33; 40; 310] та ін.;

- назв одягу: *сорочечка* [6, с. 344; 346], *сороченя* [6, с. 549], *сороченята* [6, с. 553], *шапочка* [6, с. 406; 483], *свитка* [6, с. 82], *чобітки* [6, с. 483], *рукавчата* [6, с. 344], *хустиночка* [6, с. 29; 229; 368];

- назв спорідненості: *батечко* [6, с. 33; 42], *братик* [6, с. 42; 311], *синочок* [6, с. 244; 270], *діточки* [6, с. 136; 295; 408; 411];

- назв тварин: *ягнятчко* [6, с. 490], *ягнята* [6, с. 330, 498], *ласочка* [6, с. 82; 347], *кішечка* [6, с. 206], *коники* [6, с. 18], *козень* [6, с. 945];
- назв абстрактних понять: *доленька* [6, с. 386; 408; 531], *недоленька* [6, с. 21; 56; 98], *порадонька* [6, с. 46; 48; 424; 532];
- імен: *Катруся* [6, с. 29; 36; 39], *Мариночка* [6, с. 13], *Степанчик* [6, с. 241; 249], *Яриночка* [6, с. 244], *Ганнуся* [6, с. 144; 147], *Петрусь* [6, с. 136].

Слід наголосити, що в сучасній українській мові деякі суфікси можуть бути багатозначними. Наприклад, суфікс *-ин-*, який може вносити у слово такі емоційні відтінки:

1) самотності: *Один я на світі без роду, і долі* – / **Стеблина-билина** на чужому полі [6, с. 81];

2) пестливості, лагідності, співчуття: *Недовгий шлях – як човнови / До синього моря* – / **Сиротині** на чужині, / *А там – і до гора* [6, с. 131].

Слово *сиротина* у такому значенні трапляється на сторінках «Кобзаря» досить часто [6, с. 16; 24; 38; 44; 215; 375].

3) вказівки на недоброякісність: *жупанина* [6, с. 375], *свитина* [6, с. 39; 99; 132; 315; 480], *ряднина* [6, с. 126], *торбина* [6, с. 37; 133; 309; 421] та ін.: *Чого ж сумтна, невесела, / Заплакані очі? / У латаній свитиночці, / На плечах торбина, / В руці ціпок, а на другій / Заснула дитина* [6, с. 37].

Зменшено-пестливі суфікси можуть використовуватись у художніх творах і для стилізації під народнопоетичну творчість. У поезіях Т. Г. Шевченка, особливо в ранній творчості, це дуже чітко простежуємо: *Защобече соловейко / В лузі на калині, – / Заспіває козаченько, / Ходя по долині* [6, с. 56].

Тому на сторінках «Кобзаря» досить часто знаходимо такі поширені у народних піснях та думах слова, як *зозуленька* [6, с. 18; 199], *соловейко* [6, с. 24; 51; 208], *козаченько* [6, с. 15; 47; 56], *серденько* [6, с. 28; 35; 47; 51; 75], *чумаченьки* [6, с. 37; 221; 434], *вороженьки* [6, с. 31; 49] та інші.

Вирізняємо ще одну особливість мови поетичних творів Тараса Шевченка: використання суфіксів *-ен-*, *-ят-* при утворенні назв неістот для вираження лагідності та прихильності: *оченята* [6, с. 31; 50; 305], *бровенята* [6, с. 41; 45], *рученята* [6, с. 75; 273]: *Одна його доля – чорні бровенята, / Та й тих люде задрі не дають носити* [6, с. 41].

Стилістичної виразності художньому тексту надає суміжне повторення слів однакової чи спорідненої семантики. Але особливого значення цей прийом набуває, коли одне з них утворене за допомогою зменшено-пестливих суфіксів: *Той блукає за морями / Світ переходжає; / Доли-доленьки шукає – / Немає, немає...* [6, с. 237].

Розглянувши стилістичну роль суфіксів зменшеності-пестливості, висновуємо, що саме за їх допомогою у художньому тексті виражені найрізноманітніші емоційно-експресивні відтінки.

У поетичних творах Т. Г. Шевченка продуктивним засобом створення емоційного колориту, яскравості, образності мови є суфікси на позначення збільшеності-згрублості (*-езн-*, *-ищ-*, *-юк-*, *-уга-*, *-юга-* та ін.). Вони відіграють важливу роль як експресивно-характеристичні засоби. У художній літературі ці афікси вживають для підкреслення різних відтінків:

1) великого розміру: *І шаблюка, мов гадюка, / Й ратище – дрючина, / Й самопал семип'яденний / Повис за плечима* [6, с. 243].

2) сили, міцності: *Чорна хмара з-за лиману / Небо сонце криє, Синє море звірюкою / То стогне, то виє...* [6, с. 64].

3) зневаги, презирства і загалом грубої характеристики: *Степи мої запродані / Жидові, німоті, / Сини мої на чужині, / На чужій роботі* [6, с. 194].

4) іронії: *Жидюга / Дрижить, ізгнувшись / Над каганцем: лічить гроші / Коло ліжка, клятий* [6, с. 76].

5) сатири: *А ці добрі люде / Найдуть тебе всюди, / І на тім світі, добряги / Тебе не забудуть* [6, с. 439].

Висновки. Отже, проаналізувавши творення іменників за допомогою суфіксів на означення зменшеності-пестливості та збільшеності-згрублості, висновуємо, що зазначені іменникові афікси дуже продуктивні у поетичній мові Т. Г. Шевченка і виконують вагомий стилістичний роль, оскільки надають найрізноманітніших емоційно-експресивних відтінків як окремому слову, так і реченню, і навіть цілому тексту. Також у поетичній мові Т. Г. Шевченка яскравих стилістичних можливостей набувають іменники, утворені шляхом словоскладання і дуже рідко – шляхом префіксації.

Література:

1. Ковалик І. І. Основні проблеми вчення про словотвір / І. І. Ковалик // Українська мова і література в школі. – 1970. – № 10. – С. 22–30.
2. Плющ М. Я. Словотворення та вивчення його в школі / М. Я. Плющ. – К. : Рад. шк., 1969. – 130 с.
3. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови / О. Д. Пономарів. – К. : Либідь. – 1993. – 248 с.
4. Сагач Г. М. Експресивний словотвір у фольклорі / Г. М. Сагач // Культура слова. – К. : Наукова думка, 1980. – Вип. 19. – С. 18–22.
5. Чередниченко І. Г. Нариси з загальної стилістики сучасної української мови / І. Г. Чередниченко. – К. : Рад. шк., 1962. – С. 264–284.
6. Шевченко Т. Г. Кобзар / Т. Г. Шевченко. – К. : Дніпро, 1985. – 640 с.
7. Шевчук О. С. Стилістичні функції словотворчих засобів / О. С. Шевчук // Українська мова і література в школі. – 1987. – № 5. – С. 30–36.